

Piotr Niwiński

Społeczeństwo pod specjalnym nadzorem – Rozpracowanie Obiektowe „Podróżni”

Narzucona w 1944 roku nowa władza komunistyczna od samego początku swojej działalności musiała kontrolować społeczeństwo, aby móc utrzymać ster władzy. Był to jeden z elementów władzy totalitarnej. Starano się kontrolować wszelkie grupy społeczne, przede wszystkim jednak te, które mogły sprawić najwięcej kłopotu. Grupy składające się ze szczerych patriotów, doświadczonych konspiratorów, sprawdzonych w walce o niepodległość Polski. Jedną z takich grup byli członkowie tzw. siatki Dalekiego Wywiadu.

Była to sieć wywiadowcza utworzona i podporządkowana Oddziałowi II Komendy Głównej ZWZ-AK. Swoim zasięgiem działania obejmowała wschodnie tereny Polski ale także podejmowała działania na terenie ZSSR. Sieć ta powstała w swoim ostatecznym kształcie w 1941 roku pod kryptonimem WW-72. Do maja 1944 roku nie miała osobnego szefa, lecz faktycznie koordynacją działań zajmowała się Halina Zakrzewska „Beda”. Kilkakrotnie, w okresie swojej działalności pod okupacją niemiecką, sieć Dalekiego Wywiadu była zrywana przez Abwehrstelle, ale za każdym razem była odbudowywana dzięki swojej „decentralizacji”. Głównym celem jej działalności było rozpracowywanie sił niemieckich działających na froncie wschodnim. Informacje te przekazywane następnie za pośrednictwem Londynu trafiały do Rosji. Jednak to nie ocaliło ich przed inwigilacją. Chciałbym przedstawić jedną z operacji Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego skierowaną przeciwko temu środowisku.

Obiektowe opracowanie tego środowiska otrzymało kryptonim „Podróżni”. Było ono jednocześnie kontynuacją istniejącego od 1946 roku opracowania o kryptonimie „Klinika”, obejmującego wszystkich członków Oddziału II Komendy Głównej AK, prowadzonego przez Departament III MBP. W 1949 roku z prowadzonej sprawy „Klinika” wyłączono z niej osoby działające w Dalekim Wywiadzie. Zebrane materiały z innych rozpracowań w tym RO „Klinika” posłużyły jako materiał do założenia tego nowego opracowania. Uzupełniono posiadane materiały także o akta z akcji rozbicia siatki „Pralnia II” – „Liceum” w 1946 roku. Po analizie zebranych materiałów prowadzący sprawę funkcjonariusze zorientowali się, iż wśród figurantów wymienionych opracowań prze-

ważali żołnierze Okręgu Wileńskiego. Dlatego też opracowanie to skierowano do realizacji osobom, do tej pory zajmującym się tym środowiskiem. Inicjatorem rozpracowania Wilnian był ppor. Kazimierz Pobikrowski, starszy referent Wydziału II Departamentu III¹. O jego wadze świadczy fakt, iż interesowali się tym: płk Szaroburin i płk Frołow, najprawdopodobniej doradcy sowieccy².

Opracowanie „Podróźni” zostało wszczęte w lipcu 1949 roku formalnie przeciwko wszystkim ustalonym do tej pory członkom sieci Dalekiego Wywiadu jako rozpracowanie wstępno-agenturalne, czyli mające na celu rozpoznanie środowiska i ewentualnych zagrożeń jakie ono niesło dla „ludowej” Polski. Jednak już w 1951 r. zmieniło swoją kwalifikację na rozpracowanie obiektowe, czyli mające na celu dokładne rozpracowanie tego środowiska i jego dezintegrację albo wręcz likwidację³. Dotyczyło głównie osób związanych z ośrodkiem wileńskim – komórki „Wschód” działającej w Warszawie oraz ekspozytur Wilno i Mińsk. Placówki te w 1945 roku i na początku 1946 r. utrzymywały kontakt zarówno z siecią wywiadowczą „Liceum”, współpracującą z Zrzeszeniem WiN jak i Okręgiem Wileńskim, korzystając przede wszystkim z jego zasobów materiałowych i logistycznych⁴.

Mimo iż osoby objęte opracowaniem działały na rzecz Związku Sowieckiego, zbierając cenne wiadomości o siłach zbrojnych III Rzeszy i przesyłając je za pośrednictwem Londynu do Moskwy, to jednak faktycznego skutku działalności WW-72 UBP nie brała jednak pod uwagę. W jednym z pierwszych raportów dotyczących opracowania „Podróźni” czytamy: „Zadaniem sieci «D[alekiego] W[wywiadu]» było prowadzenie działalności szpiegowskiej na terenach wschodnich ZSRR, natomiast w czasie prowadzonych działań wojennych na tych terenach dostarczanie materiałów wywiadowczych specjalnie zaś dotyczących ruchu wojsk na froncie wschodnim dla wywiadu angielskiego, z czego należy wnioskować, iż powstanie «DW» wynikało z potrzeb tego wywiadu i zorganizowanie jak i jego działalność były inspirowane przez LS.”⁵ Tak więc nawet faktyczna praca na rzecz sowieckiego sojusznika została przez UBP zakwestionowana.

¹ Plan agenturalnego opracowania krypt. „Podróźni” z 4 VII 1949, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 144.

² Dokładniejsze dane tych oficerów są dziś nieznane. Notatka służbowa ref. Wydz. III Dep. III K.dsBP z 21.12.1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 173; Relacja do sprawy krypt. „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 158–161.

³ Rozpracowanie pod krypt. „Podróźni” występuje w dokumentacji od lipca 1949 r. lecz postanowienie o wszczęciu tego opracowania pochodzi z 1951 roku, podobne pochodzą z okresu późniejszego. Patrz: Postanowienie o wszczęciu obiektowego rozpracowania pod krypt. „Podróźni” z 1951 roku, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 3; Plan agenturalnego opracowania krypt. „Podróźni” z 4 VII. 1949, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 144; Raport o wszczęciu obiektowego opracowania krypt. „Podróźni” z 21 VIII 1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 73–105; Plan ag. przedsięwzięć do wstępnego agencyjnego opracowania krypt. „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 177–179.

⁴ Wyciąg z protokołu przesłuchania Henryka Żuka z 4 VI 1946, [w:] IPN 00231/154, t. 7, k. 19; Protokół przesłuchania Haliny Waszczuk z 1 VI 1946, [w:] IPN 00231/154, t. 7, k. 97–99 i następne; Protokoły przesłuchań Tadeusza Kwieka z 1946 roku, [w:] IPN 01236/678 j-1 A1-E12, j-2 A1-D6; Streszczenie materiałów dot. Kwieka Tadeusza z 28 XI 1955, [w:] IPN 01236/678 j-4 B4-6.

⁵ Raport z 21.VIII.1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 103.

W maju 1944 roku szef Oddziału II KG AK płk Kazimierz Iranek-Osmecki „Makary” wydał dyspozycje, aby utworzyć specjalną grupę z podległych mu ludzi, którzy prowadziliby dalej wywiad pod zbliżającą się okupacją sowiecką. Organizatorem tej sieci, która pierwotnie otrzymała kryptonim „Pralnia” (czasem stosowano także kryptonim „Wschód”) był płk Adolf Klimkowski ps. „Zawada”. Utworzył on ją na bazie członków Dalekiego Wywiadu, ekspozytury w Wilnie (pod kryptonimem „Pralnia II”), Brześciu (kryptonim „Gorzelnia”) i Mińska Litewskim („Piekarnia”). Główną rolę odgrywała jednak placówka w Wilnie, najsilniejsza kadrowo. Na czele nowo utworzonej siatki stanął kpt. Franciszek Józef Miszczyk „Bogucki”⁶.

Sieć ta została wkrótce rozwiązana przez Delegata Sił Zbrojnych na Kraj płk. Rzepeckiego, ale z kolei na jej strukturach, pod koniec 1945 roku zmontowana została kolejna komórka wywiadowcza, występująca pod kryptonimem „Liceum”. Podporządkowana była Zarządowi Głównemu WiN. Na jej czele stanął pracownik „Pralni II” Henryk Żuk „Onufry”. Współorganizatorem była też Barbara Sadowska „Robert”. Przedarli się oni we wrześniu 1945 roku do Włoch, gdzie w siedzibie sztabu II Korpusu nawiązali kontakt z płk. Stanisławem Kijakiem i płk. Wincentym Bąkiewiczem. Ci oficerowie Oddziału II przy sztabie II Korpusu we Włoszech, prowadzący bardzo skuteczną działalność wywiadowczą, polecili stworzenie siatki, która informowałaby Rząd Polski o wydarzeniach w ojczyźnie⁷.

Sieć, która w efekcie powstała, była dość rozbudowana. Centrala mieściła się w Łodzi, gdzie znalazła się „tymczasowa” stolica administracyjna Polski, wobec zniszczeń, jakie dotknęły Warszawę. Pierwszy szef „Liceum” Henryk Żuk „Onufry”, sprawował tę funkcję do 9 listopada 1945 roku, kiedy to został aresztowany. Kierownictwo po nim przejęła Barbara Sadowska „Robert”, którą to funkcję sprawowała do marca 1946 roku, kiedy także ona została aresztowana, a sieć została rozbita⁸.

Rozbicie sieci, przeprowadzone przez Departament I, nie oznaczało jednak zakończenia zainteresowania się jej członkami przez aparat represji. Członkowie sieci zostali co prawda aresztowani, ale w wyniku prowadzonej gry operacyjnej większość z nich otrzymała niskie wyroki i wkrótce znalazła się na wolności. Z punktu widzenia państwa totalitarnego byli potencjalnie niebezpieczni, gdyż wykazali w okresie okupacji spore zdolności konspiracyjne, które mogłyby być wykorzystywane i w czasie późniejszym.

Pierwsze wzmianki o celowym zainteresowaniu się członkami tej sieci, a co za tym idzie faktycznym rozpoczęciem opracowania, pochodzą z końca 1948 roku. Wtedy, opierając się na zeznaniach por. Henryka Borowskiego „Trzmiela”, który wspominał o istnieniu sieci Dalekiego Wywiadu i znajomości z jednym z jej członków kpt. Franciszkiem

⁶ Raport z 21.VIII.1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 107–108, patrz także: M. Ney-Krwawicz, Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945, Warszawa 1990 s. 96–98.

⁷ Raport z 21.VIII.1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 108, Relacja Dąb-Biernackiej, patrz także: Henryk Żuk, *Na szachownicy życia*, bd. mw.

⁸ Raport z 21.VIII.1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 108–109; Odpis wyroku WSR w Warszawie z 18 VII 1947, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 195–238; Materiały Sadowskiej.

Miszczakiem „Boguckim”, rozpoczęto akcję rozpracowania tego ostatniego⁹. Wydział „A” MBP przeprowadził wszechstronny wywiad odnośnie Miszczaka, ale nie znalazł żadnych danych na jego temat¹⁰. Dopiero w 1950 roku MBP ostatecznie udało się stwierdzić, iż Miszczak przebywa w Londynie i jest jednym z działaczy organizacji Niepodległość i Demokracja. Postanowiono więc zebrać wszystkie dostępne materiały dotyczące środowiska w jakim się obraca oraz podjąć kontrolę korespondencji i paczek wysyłanych przez i do Miszczaka na terenie Polski. Kontrolę tę co roku przedłużano¹¹. Podobną operację zastosowano w stosunku do ppłk. Tadeusza Jachimka, szefa referatu w Biurze Studiów Oddziału II Komendy Głównej AK¹².

Nie były to jednak pierwsze dane uzyskane na temat Dalekiego Wywiadu. Wydaje się, z analizy dostępnych dokumentów, iż momentem przełomowym, być może w efekcie decydującym o podjęciu rozpracowania, było złożenie przez aresztowanego w 1947 roku przez MBP, Jana Styczyńskiego ps. „Rej”, kierownika sieci łączności Dalekiego Wywiadu, bardzo obszernego elaboratu, dotyczącego działalności tej sieci (o Styczyńskim dalej). Elaborat ten, złożony w końcu 1947 roku, stał się świetnym przewodnikiem, razem ze wcześniejszymi protokołami przesłuchań z 1946 roku, po siatce Dalekiego Wywiadu¹³. Otrzymanie tych materiałów przez funkcjonariuszy Wydziału II Departamentu III zapewne ostatecznie dało podstawy do wszczęcia rozpracowania i jednocześnie solidne podstawy do jego realizacji. Możliwe także, iż właśnie ten elaborat skłonił funkcjonariuszy UBP do stworzenia nowego opracowania wyłączając je z opracowania „Herkules”¹⁴.

Zaczęto więc, podobnie jak przy poprzednich opracowaniach, zbierać wyciągi z przesłuchań, donosy agentury i inne posiadane materiały¹⁵. Inwigilacja Miszczaka okazała się niebezpieczną. Aresztując inne osoby, związane swego czasu z Dalekim Wywiadem, m.in. Zbigniewa Rotkiela, okazało się, że starał się on na polecenie Miszczaka zorganizować sieć ludzi, którzy przekazywaliby mu informacje dotyczące życia społecz-

⁹ Zadanie na wywiad wystawione przez mjr. Wysockiego Nacz. Wydz. II Dep. III z 29 XII 1948, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 11.

¹⁰ Korespondencja Nacz. Wydz. A MBP do Nacz. Wydz. II Dep. III z II–III 1949, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 12–13.

¹¹ Pismo Dyr. Dep. III MBP do Dyr. Dep. II MBP z 19 IV 1952, [w:] IPN 00231/154, l. 14, k. 19–23; fotokopie listów do i od F. Miszczaka, [w:] IPN 00231/154, l. 14, k. 24–28; *Polska emigracja polityczna. Informator MSW. Reprint*, Warszawa 2004, s. 42–44.

¹² Pismo Nacz. Wydz. I Dep. III KdsBP do Nacz. Wydz. I WUdsBP w Bydgoszczy, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 227–228 i następne; M. Ney-Krawawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990, s. 436.

¹³ Wyciąg z elaboratu Jana Styczyńskiego z 11 VII 1949, [w:] IPN 00231/154, t. 7, k. 125.

¹⁴ Plan agenturalnego opracowania krypt. „Podróźni” z 4 VII. 1949, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 151.

¹⁵ Wyciągi z protokołów przesłuchań m.in. Henryka Żuka, Barbary Sadowskiej, Henryka Borowskiego, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 29–45, 49–57; odpisy doniesień t. w. „Gruby” z 29 IX 1949 i następne, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 46–48, 58, 61–65; Korespondencja Dyr. Dep. III MBP do Dyr. Dep. VII MBP z sierpnia 1951, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 75–76.

no-politycznego w Polsce. Rozpracowaniem tej sieci zajął się jednak już dalej Departament I MBP¹⁶.

Także przesłuchując, odbywającą w tym czasie wyrok, Halinę Zakrzewską „Bedę” ustalono, iż Miszczak posiadał w Polsce liczne kontakty, które postanowiono wziąć pod szczegółowe rozpracowanie. Jednocześnie zwrócono się do Informacji Wojskowej z prośbą o udostępnienie wszystkich posiadanych materiałów dotyczących Miszczaka. Wniesiono także o przesłuchanie gen. Stanisław Tatara. Miało być one prowadzone pod kątem uzyskania wszelkich informacji dotyczących funkcjonowania Dalekiego Wywiadu i personalnie kpt. Franciszka Miszczaka „Boguckiego”¹⁷.

Pierwotnie do opracowania „Podróźni” zakwalifikowano jako „figurantów” 40 osób, w tym 21 znanych z imienia, nazwiska, aktualnego adresu, sprawowanej podczas wojny funkcji, pseudonimu itp.¹⁸ Reszta osób znana była tylko albo z pseudonimu, albo ustalono nazwisko, ale nie znano jej miejsca pobytu (w kilku wypadkach nie wiadano, iż zostały one aresztowane przez NKWD i przebywały w więzieniach w Związku Sowieckim). Były to tylko osoby bezpośrednio rozpracowywane. W całej sprawie figuruje bowiem 129 osób, które „przechodziły” w sprawie (takie nazewnictwo stosowano w dokumentach UBP), czyli ich dane pojawiały się w kontekście głównej grupy rozpracowywanych osób¹⁹. Osoby te także poddawane były dalszemu rozpracowaniu, na wniosek oficera prowadzącego sprawę. Jednocześnie sporządzony do tej sprawy skorowidz podaje liczbę 773 osób, których nazwiska „przewijały” się w opracowaniu, czyli były tylko odnotowywane i z reguły nie nadawano dalszego biegu ich sprawie²⁰. Było to więc dość spore opracowanie. Jako ciekawostkę można podać, iż jedną z osób poddanych obserwacji w ramach opracowania „Podróźni”, była Jadwiga Kuryluk-Cembrzyńska ps. „Kuma”, później uznana aktorka²¹, w czasie okupacji prowadząca punkt kontaktowy dla kurierów centrali Dalekiego Wywiadu w Warszawie²².

¹⁶ Oświadczenie Rotkiela Zbigniewa z 20 V 1950, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 59–60, Plan przedsięwzięć operacyjnych z 25 I 1956, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 116–121; Notatka służbowa ref. Wydz. I Dep. III MBP, [w:] IPN 0231/154, t. 14, k. 124.

¹⁷ Notatka służbowa st. Ref. Wydz. III Dep. III MBP por. Pobikrowskiego z 22 VI 1951, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 67; pismo dyr. Dep. III MBP płk. Czaplickiego do Dyr. Biura Specjalnego płk. Fejgina z 13 VII 1951, [w:] IPN 00231/154 t. 14 k. 68; Korespondencja Dyr. Dep. III MPB z Oddz. VII i II GZI MON z lipca–sierpnia 1951, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 69–71.

¹⁸ M.in. zebrana dokumentacja dot. Stefana Jasińskiego, Józefa Romana, Lecha Dunina, Aleksandra Stpicyńskiego, Pawła Rotkowskiego, Zofii Meyer, Zbigniewa Rewkiewicza, Franciszka Aleksandrowicza, Janiny Kossakowskiej i Tadeusza Batorowicza z lat 1945–1956, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 6–172.

¹⁹ Spis figurantów opracowania „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 5–7.

²⁰ Alfabetyczny spis do opracowania „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 19, k. 1–40.

²¹ Jadwiga Kuryluk-Cembrzyńska, 1912–1995. Aktorka. Przed wojną występowała na scenach warszawskich (Polski, Narodowy, Nowy). Podczas okupacji była kelnerką w kawiarni „U Aktorek” w Warszawie, uczestniczyła w konspiracyjnym życiu artystycznym. Była żołnierzem AK, uczestniczką powstania warszawskiego, po którym została wywieziona do Niemiec. Po uwolnieniu znalazła się w zespole Teatru Ludowego im. Bogusławskiego pod kierunkiem Leona Schillera w Lingen. Z armią generała Andersa dotarła do Anglii, gdzie poddała się leczeniu. Do kraju wróciła w 1947 r. i została

W opracowaniu tym wykorzystywano 7 agentów o pseudonimach t.w. „Gruby” [Jan Styczyński ps. „Rej”, zwerbowany 12 VII 1947 r., zaś w opracowaniu wykorzystywany od 11 VII 1949 r.]²³, t.w. „Set” [Wojciech Lipiński – zwerbowany 28 III 1950 r.], t.w. „Adam”, t.w. „Janka” [Zofia Kosodój – zwerbowana w 1946 r.²⁴], t.w. „C-1” [Wiktor Gawurski – zwerbowany 17 III 1951 r.], t.w. „Kawka”, t.w. „Sad” [Michał Sadowski – zwerbowany 5 II 1952 r., znajdował się na kontakcie płk. Andrzejewskiego]²⁵. Była to podstawowa siódemka, wywodząca się z rozpracowywanego środowiska. Oprócz nich, w całej sprawie przewija się jeszcze kilka pseudonimów osób, które weryfikują otrzymane informacje lub wykorzystywane są do celów pomocniczych. Są to m.in. inf. „Stanisława” [Zofia Stefańska – jednak bardzo szybko odmówiła współpracy], t.w. „Zet” [Jan Borowski-Stafiej ps. „Zator”], t.w. „Ludwik”, t.w. „Igo” [dr medycyny Ignacy Olesiński] i inni²⁶.

Kim byli zwerbowani agenci, jakie stanowiska piastowali w sieci? Nie zachowały się ich teczki personalne ani pracy, podstawowa dokumentacja tajnego współpracownika, ale z pozostawionych charakterystyk można uzyskać jednoznaczne dane. Dla zrozumienia możliwości, jakimi dysponował UBP dla penetracji środowiska warto przytoczyć niektóre charakterystyki:

- „1. Informator ps. „Set” [Wojciech Lipiński] przyjęty do współpracy 28.III.1950 na materiałach kompromitujących. W 1943 r. jako skoczek przysłany z Anglii wraz z grupą dla wzmocnienia pracy „DW”. Rozpoczął pracę jako z-ca szefa ekspozytury wywiad. w Mińsku Litewskim. W 1944 r. przybywa do Centrali „DW” w Warszawie jako czł. Biura Studiów. W połowie 1944 r. wysłany do ekspozytury wywiad. w Kijowie, skąd krótko przed powstaniem wraca do Warszawy (...)
2. Inf. Ps. „Gruby” [Jan Styczyński] przyjęty do współpracy 12.VII.1949 na mater. kompromitujących. W lipcu 1941 r. po przyjeździe do Warszawy (...) otrzymuje propozycję objęcia funkcji kuriera Warszawa–Wilno na co wyraża zgodę. W końcu 1942 lub początkiem 1943 zostaje przeniesiony na stanowisko szefa łączności w Centrali „DW” Oddz. II K.G.A.K. Funkcje szefa łączności pełni do końca 1943 r. (...)

zaangażowana do Teatru Miejskiego w Jeleniej Górze. W 1948 r. wróciła na stałe do Warszawy i grała kolejno w: Miejskich Teatrach Dramatycznych, Teatrze Rozmaitości (1948/1949), Teatrze Powszechnym (1949/1950), Teatrze Dzieci Warszawy, Teatrze Nowej Warszawy i Teatrze Młodej Warszawy (1950–1957) oraz Teatrze Klasycznym (1958–1972). Od 1972 r. do przejścia na emeryturę w 1976 r. była aktorką Teatru Rozmaitości. W filmie miała debiutować w 1939 r. filmem „Hania” w reżyserii Józefa Lejtesa, do którego zdjęcia plenerowe powstały latem 1939 r., jednak – ze względu na wybuch wojny – film nie został ukończony.

²² Raport z 21.VIII.1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 91.

²³ Notatka służbowa z 18 IX 1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 193; Spis agentury, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 17.

²⁴ Plan agenturalnego opracowania krypt. „Podróźni” z 4 VII. 1949, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 150.

²⁵ Spis agentury, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 17; Raport o wszczęciu obiektowego opracowania krypt. „Podróźni” z 21 VIII 1952, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 93.

²⁶ Notatki służbowe z 09.X.1953 i 12.VIII. 1953, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 88–55. M.in. t.w. „Max”, t.w. „Arnold”, t.w. „Ponury” (IW), t.w. „Wiktor”.

3. Infi „Adam” przyjęty do współpracy 2.VI.1949 r. przez Wydz. I Dep. V na materiałach kompromitujących, przewerbowany przez Wydz. III Dep. III dn. 28.IV.1950. (...) Po wstąpieniu do sieci „DW” polecono mu funkcję kierownika legalizacji (...)”²⁷.

Były więc to osoby wysoko postawione w organizacji. Mające rozległe informacje o jej działalności i składzie, a jednocześnie cieszące się dużym poważaniem w środowisku. Tego typu działalność charakteryzuje zresztą całą pracę UBP. Starano się we wszystkich wspomnianych przeze mnie opracowaniach werbować osoby najbardziej zaufane w środowisku. Jest to naturalne działanie służby specjalnych, ale w tym wypadku uwieńczone zdecydowanym sukcesem.

Postanowienie o wszczęciu obiektowego opracowania pod kryptonimem „Podróźni” oparto na stwierdzeniu, iż „członkowie tej sieci w okresie okupacji zbierali wiadomości o ruchu lewicowym, a po wyzwoleniu prowadzili działalność szpiegowską przeciwko Związkowi Radzieckiemu i obecnemu ustrojowi Państwa Polskiego, co znalazło potwierdzenie w zlikwidowanej w 1946 grupie wywiadowczej kryp. «Liceum»”²⁸. Te zarzuty wystarczyły, aby objąć obserwacją i rozpracowaniem poszczególne osoby. Ani słowa nie napisano o działalności wywiadowczej na rzecz Związku Sowieckiego. Ten fakt nie pasował do wizji przyjętej przez UBP. Osobą odpowiedzialną za to opracowanie był starszy referent Sekcji II Wydziału III Departamentu III MBP ppor. Kazimierz Pobikowski, który współpracował z innymi funkcjonariuszami z tej sekcji²⁹.

Operację prowadzono etapami. Przygotowano „Plan operacyjnych przedsięwzięć do sprawy”, który co pewien czas aktualizowano. Plan taki, zarówno w omawianym opracowaniu jak i we wszystkich innych przeze mnie przejranych, był zazwyczaj bardzo obszerny i szczegółowy. Przykładowo, plan opracowany przez wspomnianą Sekcję II Wydziału III Departamentu III MBP odnośnie rozpracowania „Podróźni” w styczniu 1954 roku miał aż 19 stron tekstu³⁰. Oprócz tego sporządzano okresowe notatki, w których podsumowywano stan wiedzy m.in. na temat działających w czasie wojny jednostek AK³¹. Jeśli uzyskiwano jakieś informacje wychodzące poza zakres danego opracowania, przekazywano je do odpowiednich osób, prowadzących dochodzenia w danym kierunku. Jeśli nikt się daną tematyką nie zajmował, przesyłano te informacje do archiwum z adnotacją, iż warto je wykorzystać w przyszłości. Niejednokrotnie na podstawie tych materiałów zakładano nową sprawę³².

²⁷ Plan operacyjnych przedsięwzięć z 2 stycznia 1954 roku, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 30–31.

²⁸ Postanowienie o wszczęciu obiektowego opracowania pod krypt. „Podróźni” z 1951 roku, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 1.

²⁹ IPN 00231/169, t. 13, k. 105.

³⁰ Plan operacyjnych przedsięwzięć z 2 stycznia 1954 roku, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 19–37.

³¹ M.in. Notatka służbowa z 12 IX 1953, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 38–47; Notatka służbowa z 12 VIII 1953, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 48–51 i następne.

³² Opracowywany w ramach rozpracowania „Podróźni” Paweł Rutkowski, jednocześnie był rozpracowywany przez MUBP Zabrze w rozpracowaniu obiektowym „Warszawianka”. Patrz: Pismo Nacz. Wydz. III WUBP Katowice do Nacz. Wydz. III Dep. III MBP z 31 III 1951, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 62. Także m.in. Notatki służbowe z 12 IX 1953 i 12 VIII 1953, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 38–51.

Składano też okresowo przełożonym raporty, które aktualizowały stan wiedzy funkcjonariuszy. Zbierano materiały archiwalne, zachowane meldunki wywiadowcze czy dokumenty administracyjne siatki wywiadowczej. Na podstawie tych informacji robiono zestawienia czy schematy, które służyły do odtworzenia stanu faktycznego istniejącej do 1946 roku siatki³³. Przeprowadzono liczne wywiady środowiskowe, dotyczące poszczególnych osób³⁴, i prowadzono wobec nich kontrolę korespondencji³⁵. Starano się także zebrać wszelkie materiały kompromitujące, które ułatwiłyby postawienie sankcji karnych a także wytoczenie procesu³⁶. Dla uściślenia czy wyjaśnienia posiadanych danych ponownie prowadzono także przesłuchania osób już skazanych³⁷. Trwała też wymiana materiałów pomiędzy poszczególnymi Departamentami MBP. M.in. Departament I MBP przysyłał do Departamentu III materiały z równoległych rozpracowań, które prowadził, choć tylko w zakresie zainteresowania Departamentu III (czyli wyłącznie materiały dotyczące AK-owców i działalności podczas II wojny światowej)³⁸. Z kolei Departament X kontaktował się z Departamentem III w sprawie osób będących członkami partii³⁹.

Główny cel, jaki postawili przed sobą autorzy opracowania „Podróźni”, został najpełniej ujęty w „Planie operacyjnych przedsięwzięć” z 1954 roku. Według zawartych tam założeń miano opracowanie *prowadzić w kierunku*:

- a. intensywnego opracowania grupy czł. „DW” utrzymujących lub posiadających warunki utrzymywania kontaktów z zagranicą;
- b. rozpracowanie grupy utrzymujących kontakty pomiędzy sobą;
- c. ustalić czł. „DW” związanych z działalnością w grupie „Liceum”, ich obecne miejsce pracy, zajmowane stanowisko i kontakty;
- d. *zmierzać do ustalenia wszystkich czł. „DW” oraz sieci wywiad. „Liceum” dotąd nieustalonych*⁴⁰.

W wyniku przeprowadzonych w ramach tego opracowania operacji do końca 1954 roku aresztowano 51 osób, z tego sporządzono wobec 26 osób akty oskarżenia. Do sądu skierowano do tego czasu jednak akta tylko 14 osób, zwolniono zaś pozostałe 12. Sześć

³³ M.in. informacja zestawiona na podstawie akt b. Oddziału II Szt. NW, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 154 i następne; Spis figurantów opracowania „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 5–7; Schematy do rozp. „Podróźni”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 181–188.

³⁴ M.in. Wywiady odnośnie Zofii Meyer i jej rodziny, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 6–15 i następne; Zlecenie Nacz. Wydz. II Dep. III MBP na przeprowadzenie wywiadu odnośnie Zofii Meyer dla Biura „B” z 25 X 1949, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 20.

³⁵ fotokopie listów do i od Janiny Kossakowskiej, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 178–184.

³⁶ Materiały kompromitujące figurantki, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 185–205.

³⁷ Pismo Nacz. Wydz. II Dep. III do płk. Światły z 16 X 1949, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 267 i następne.

³⁸ Pismo Nacz. Wydz. I Dep. I do Nacz. Wydz. III Dep. III MBP z 6 II 1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 247 i następne.

³⁹ M.in. Pismo Dyr. Dep. X MBP do Dyr. Dep. III MBP z 8 IX 1953, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 318 i następne.

⁴⁰ Plan operacyjnych przedsięwzięć z 2 stycznia 1954 roku, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 32.

osób zostało skazanych z innych powodów, zaś 19 osób w dalszym ciągu było rozpracowywanych⁴¹.

Rozpracowanie toczyło się więc dość sprawnie, przynajmniej w oglądzie funkcjonariuszy resortu. Udało się „zneutralizować” znaczną część objętych rozpracowaniem „figurantów”, czy to pozbawiając wolności czy poddając szczegółowej obserwacji. W tym rozpracowaniu interesującym szczegółem jest sprawa Pawła Kosko ps. „Fredek”, członka grupy „Cyrk” w siatce „Liceum”. Aresztowany w 1946 roku, po rozbiciu siatki, został skazany na 8 lat więzienia przez WSR Warszawa. Karę odbywał w obozie pracy w Bielawie, z którego jednak 30 VII 1951 r. zbiegł. W wyniku dochodzenia (opartego m.in. na doniesieniach agenturalnych), prowadzonego przez Wydział V Departamentu V, w porozumieniu z Wydziałem III Departamentu III (zaangażowani byli w tę sprawę funkcjonariusze zajmujący się opracowaniem „Podróźni”), ustalono jego miejsce przebywania⁴². Przygotowano schemat budynku, w którym spodziewano się zastać podejrzanego, listę mieszkańców (z jednoczesnym przeprowadzeniem wywiadu na ich temat) oraz zdjęcie poszukiwanego⁴³. Następnie pracownicy sekcji I Wydziału I Departamentu V przeprowadzili w wymienionym domu wywiad, w wyniku którego stwierdzili faktyczną obecność poszukiwanego⁴⁴.

Został zatrzymany 26 VII 1952 r. i doprowadzony do aresztu Komendy Miasta MO⁴⁵. Zatrzymania dokonano tajnie, w pewnym oddaleniu od domu, aby nie wzbudzać podejrzeń wśród domowników⁴⁶. Wskazuje to na chęć wykorzystania agenturalnego poszukiwanego. W pierwszym przesłuchaniu, przeprowadzonym w Komendzie Miasta MO nie podał on swoich prawdziwych danych⁴⁷. Był to dodatkowy element „kompromitujący” zatrzymanego. Jednak zamierzenia funkcjonariuszy zapewne spaliły na panewce. Zapewne, gdyż kolejne protokoły przesłuchań nie zachowały się. Wiadomo jednak, iż Paweł Kosko przebywał w więzieniu do lutego 1955 roku⁴⁸. Można tylko przypuszczać, iż zamierzano go, po ewentualnym zwerbowaniu, wykorzystać do dokładniejszego rozpra-

⁴¹ Lista, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 56–58, Spis oskarżonych w sprawie „Liceum”, [w:] IPN 00231/169, t. 13, k. 62–63; Notatka służbowa z 18 VII 1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 190–195.

⁴² Trudno jest mi ustalić dokładnie, dlaczego Koskiem zajmował się Dep. V. W jedynym zachowanym dokumencie jest informacja, iż jest „podejrzany o wrogą polityczną działalność” a z kontekstu reszty dokumentów wynika, iż sprawa miała jakieś umocowanie w rozpracowywaniu redakcji tygodnika „Dziś i Jutro”. Patrz: Zapytanie do Nacz. Wydz. I Dep. V MBP z 15 X 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 46 oraz m.in. pismo v-ce dyr. Dep. V MBP do Dyr. Dep. Więziennictwa z 27 IX 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 44.

⁴³ Schemat budynku przy Al. Niepodległości 52 w Warszawie, spis lokatorów, wywiady, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 21–32.

⁴⁴ Notatka służbowa z 25 VII 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 17; Zadanie na przeprowadzenie obserwacji z 24 VII 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 37.

⁴⁵ Meldunek o zatrzymaniu, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 13; Raport z zatrzymania z 26 VII 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 36.

⁴⁶ Komunikat w sprawie obserwacji z 30 VII 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 39.

⁴⁷ Protokół okazania podejrzanego z 26 VII 1952, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 14–16.

⁴⁸ Zawiadomienie z 27 XII 1955, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 60.

cowania środowiska Dalekiego Wywiadu. Możliwe, iż zamierzano wykorzystać go jako prowokatora, rozpoczynającego działalność konspiracyjną. Taka inicjowana działalność doprowadzała do zebrania nowych materiałów kompromitujących, zezwalających na aresztowanie kolejnych „niepokornych”. Jest to tylko hipoteza, ale oparta na analogicznych, znanych „grach operacyjnych” (wystarczy wspomnieć choćby operację „Cezary” czyli prowokację V Komendy WiN czy opisywane przeze mnie dalej opracowanie „88”).

Opracowanie „Podróźni” toczyło się do 1953 roku wspomnianym wyżej utartym torem, bez jakiś dodatkowych elementów. Dopiero pod koniec 1953 roku nabrało intensywniejszego tempa. Nowy Naczelnik Wydziału III Departamentu III MBP mjr Henryk Wendrowski⁴⁹ nakazał zintensyfikować pracę. Jego dotychczasowa działalność w sekcji II Wydziału II (zajmująca się innymi opracowaniami dotyczącymi Wilnian) tegoż Departamentu pozwoliła mu poznać ludzi i prowadzone sprawy. Kiedy więc objął nowe stanowisko, z dużą energią zabrał się za intensyfikację pracy. Dotyczyło to także opracowania „Podróźni”. Wznowiono śledztwo przeciwko rozpoznanym do tej pory członkom sieci „Liceum”. Rozpoczęto serię przesłuchań osób osadzonych w więzieniach, lub już znajdujących się na wolności. Ich celem było dokładniejsze ustalenie składu osobowego struktur Dalekiego Wywiadu, adresów wszystkich lokali konspiracyjnych i ogólnie struktury sieci. Zapewne zeznania te były konfrontowane ze złożonymi w 1946 roku a wszystkie nieścisłości były ponownie sprawdzane. Jednocześnie wykorzystywano materiały używane od sowieckich doradców przy MBP – płk. Szaroburina i płk. Jankowskiego⁵⁰.

W tym samym czasie wznowiono dyskretną obserwację wszystkich znajdujących się już na wolności członków Dalekiego Wywiadu⁵¹. Każda osoba, która opuściła więzienie po odsiedzeniu wyroku, znalazła się pod stałą obserwacją. Odpowiednie dla danego rejonu zamieszkania Komisariaty MO zakładały osobną teczkę ewidencji elementu przestępczego, dotyczącej takiej osoby. Była ona podawana obserwacji przez dzielnicowych, zbierano na jej temat opinie w sąsiedztwie itp. W wypadku członków siatki wywiadow-

⁴⁹ Henryk Wendrowski ur. 10.01.1916 r. Od 25.09.1945 roku starszy referent PUBP w Olecku a od 1.04.1946 p.o. szefa PUBP Olecko. 19.08.1946 roku przeniesiony do Warszawy na stanowisko starszego referenta Sekcji 2 Wydziału III Departamentu III MBP. 1.03.1947 roku został mianowany kierownikiem tej sekcji zaś 15.08.1947 roku został przeniesiony na stanowisko kierownika sekcji 2 Wydz. II Dep. III MBP. Od 1953 roku (formalnie od 1.12.1953) mianowany Naczelnikiem Wydziału III Dep. III MBP, pozostając nim także po przekształceniu MBP w KdsBP. 10.12.1955 r. awansowany został na wicedyrektora Dep. III KdsBP. Po kolejnej reorganizacji, z dn. 28.11.1956 r. mianowany został naczelnikiem Wydziału IX Dep. I MSW. 1.05.1961 roku przeszedł na stanowisko naczelnika Wydz. III Dep. I MSW. Zwolniony został ze służby 31.08.1968 roku.

⁵⁰ Notatka służbowa dla doradcy z 21.12.1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 173; Notatka służbowa dla doradcy z 22.12.1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 182; Notatka służbowa z 18 IX 1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 190–195.

⁵¹ M.in. Pismo Nacz. Wydz. III Dep. III MBP do Nacz. Wydz. III Dep. VI MBP z 9 VII 1954, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 87; Pismo p.o. Dyr. Dep. III MBP do Nacz. Wydz. „A” WUBP Lublin z 2 X 1953, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 97 i następne; Pismo Dyr. Dep. III MBP do Nacz. Wydz. III WUBP Olsztyn z 22 X 1953, [w:] IPN 00231/154, t. 7, k. 6 i następne; Pismo Nacz. Wydz. III Dep. III MBP do Nacz. Wydz. III WUBP Białystok z 12 VII 1954, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 12 i następne.

czej do tej standardowej inwigilacji doszła jeszcze obserwacja prowadzona przez odpowiedni terytorialnie urząd BP⁵².

Ta działalność trwała do kwietnia 1955 roku, kiedy to nastąpiło widoczne zatrzymanie pracy nad opracowaniem. Reorganizacja Departamentu (związana z przemianowaniem MBP na Kd/s/ BP) doprowadziła bowiem także do zmian personalnych. Nowi pracownicy nie wiedzieli, czy podejmować prowadzone dotąd sprawy, czy kontynuować otrzymane na nowych stanowiskach. W związku z tym zreorganizowano także pracę, część rozpracowań kierując do archiwum, część jednak kontynuując. Do tych ostatnich zaliczono m.in. rozpracowanie „Podróźni”⁵³. Jednak praca nad nim nie była już tak intensywna. Zachowana dokumentacja jest dużo skromniejsza i ogranicza się do uzupełniania akt o kolejne doniesienia agenturalne i karty E-15, czyli zapytania do archiwum i poszczególnych Departamentów o losy poszczególnych osób z rozpracowania. Było to raczej uzupełnianie posiadanych materiałów niż efektywna praca, mająca na celu intensywne rozpracowywanie środowiska⁵⁴. Ostatecznie sprawę zamknięto w 1957 roku, część osób jednak pozostawiając w kartotece, jako osoby, w stosunku do których należy prowadzić dalszą wyrywkową obserwację⁵⁵.

⁵² M.in. Raport o zawieszeniu ewidencyjnego rozpracowania figuranta z 12 XII 1953, [w:] IPN 00231/154, t. 6, k. 158.

⁵³ Pismo ref. Wydz. I Dep. III Kd/s BP ppor. Zawadzkiego do Nacz. Wydz. I Dep. III Kd/s BP z 4 IV 1955, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 104; Pokwitowanie spraw przejętych do dalszego prowadzenia z 26 IX 1955, [w:] IPN 00231/154, t. 14, k. 105.

⁵⁴ Dokumentacja „Podróźni”, [w:] IPN 00231/154, t. 8, k. 155–172; Karta E-15 odnośnie Kazimierza Freitaga z 28 XI 1955, [w:] IPN 00231/154, t. 7, k. 55 i następne; Dokumentacja odnośnie zbierania materiałów kompromitujących na Zofię Stefańską, [w:] IPN 00231/169, t. 12, k. 162–166 i następne.

⁵⁵ Postanowienie o zaniechaniu i przekazaniu do archiwum z 19 I 1957, [w:] IPN 01236/678;j4 B7.